

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز

دانشکده حقوق

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد M.A

رشته : حقوق جزاء و جرم شناسی

عنوان :

بررسی مجازات نقدی به عنوان مجازات بازدارنده در حقوق ایران

استاد راهنما :

دکتر حسین غلامی

استاد مشاور :

دکتر علی نجفی توانا

استاد داور:

دکتر حمید محمدی

نگارنده :

صدیاری زارعی

سال ۱۳۹۰

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده
۲	مقدمه
۸	کلیات و مفاهیم
۹	بند اول - تاریخچه جزای نقدی
۱۸	بند دوم - وجه تسمیه جزای نقدی
۲۱	بند سوم - بازدارندگی
۲۳	بخش اول - جزای نقدی
۲۴	مبحث اول - جزای نقدی اقسام و ماهیت آن
۲۴	گفتار اول - تعریف جزای نقدی و بررسی آن
۲۷	گفتار دوم - اقسام جزای نقدی
۲۷	بند اول - جزای نقدی ثابت و نسبی
۳۲	بند دوم - جزای نقدی اصلی و تکمیلی
۳۶	گفتار سوم - تفاوت جزای نقدی و مفاهیم مشابه آن
۳۶	بند اول - تفاوت مجازات نقدی و خسارت
۳۸	بند دوم - تفاوت مجازات نقدی و دیه
۴۱	بند سوم - تفاوت مجازات نقدی و جریمه مالیاتی
۴۳	بند چهارم - تفاوت مجازات نقدی و جریمه انضباطی - انتظامی
۴۴	بند پنجم - تفاوت مجازات نقدی و مصادره یا ضبط اموال
۴۶	مبحث دوم - ماهیت جزای نقدی و اصول حاکم بر آن
۴۶	گفتار اول - ماهیت جزای نقدی
۴۷	بند اول - قائلین به عدم سقوط جزای نقدی بعد از فوت محکوم علیه

- بند دوم- قائلین به سقوط جزای نقدی بعد از فوت محکوم علیه ۴۹
- گفتار دوم - اصول حاکم بر جزای نقدی ۵۴**
- بند اول- اصل قانونی بودن مجازاتها ۵۴
- بند دوم- اصل تساوی مجازاتها ۵۵
- بند سوم- اصل شخصی بودن مجازاتها ۵۷
- مبحث سوم - تفکیک جزای نقدی بازدارنده و تعزیری و آثار مترتب بر آن ۶۰**
- گفتار اول - مجازات بازدارنده و تعزیری و تفکیک آنها ۶۰**
- بند اول- تعریف مجازات بازدارنده ۶۰
- بند دوم - تعریف مجازات تعزیری ۶۲
- بند سوم - تفکیک مجازات بازدارنده و تعزیری ۶۵
- گفتار دوم - ملاک تفکیک و فایده آن ۶۹**
- بند اول- ملاک تفکیک ۶۹
- بند دوم- فایده تفکیک ۷۵
- بخش دوم- جزای نقدی و عنوان مجازات بازدارنده ۸۳**
- مبحث اول - خصایص و اهداف جزای نقدی ۸۴**
- گفتار اول - خصایص جزای نقدی ۸۴**
- بند اول- خصیصه رنج آوری ۸۴
- بند دوم- خصیصه رسوا کنندگی ۸۶
- بند سوم- خصیصه مشخص بودن ۸۸
- بند چهارم- خصیصه قاطع بودن ۹۰
- گفتار دوم - اهداف جزای نقدی ۹۱**
- بند اول- اهداف کیفری ۹۱
- بند دوم- هدف مالی ۹۵
- مبحث دوم- مزایا و معایب جزای نقدی و تدابیر رفع عیوب ۶۹**

گفتار اول - مزایای جزای نقدی	۶۹
گفتار دوم - معایب جزای نقدی و تدابیر رفع عیوب	۹۹
بند اول-معایب جزای نقدی	۹۹
بند دوم- تدابیر رفع عیوب	۱۰۱
مبحث سوم - جایگزینی جزای نقدی به جای حبس	۱۰۹
گفتار اول - جایگزینی اجباری	۱۱۰
بند اول-جزای نقدی جانشین در جرایم کم اهمیت	۱۱۱
بند دوم- جزای نقدی جانشین در حبس های کوتاه مدت	۱۱۳
گفتار دوم - جایگزینی اختیاری	۱۱۶
بند اول- جایگزینهای قابل اعمال قبل از صدور حکم قطعی	۱۱۷
بند دوم-جایگزینهای قابل اعمال بعد از صدور حکم قطعی	۱۲۰
مبحث چهارم - بازداشت بدل از جزای نقدی و ارزیابی بازدارندگی جزای نقدی	۱۲۴
گفتار اول - بازداشت بدل از جزای نقدی و ماهیت آن:	۱۲۴
بند اول- بازداشت بدل از جزای نقدی	۱۲۵
بند دوم- ماهیت بازداشت بدل از جزای نقدی	۱۲۸
گفتار دوم - ارزیابی بازدارندگی جزای نقدی و بررسی موارد جزای نقدی	۱۳۰
بند اول- بازدارندگی خاص	۱۳۹
بند دوم- بازدارندگی عام	۱۴۰
بند سوم- بررسی موارد جزای نقدی در قوانین جزائی	۱۴۳
نتیجه گیری	۱۴۹
فهرست منابع	۱۵۴

چکیده

مجازات بعنوان واکنش اجتماعی ارتکاب جرم از دیر باز کانون توجه اندیشمندان و متخصصین علوم کیفری و حقوقدانان بوده است و در قوانین جزایی موضوعه، بسته به نوع و اهمیّت جرم، قانونگذار متناسب با آن را بعنوان جزای ارتکاب بزه تعیین نموده است. قانون مجازات اسلامی مصوّب سال ۱۳۷۰ جزای نقدی را بعنوان یکی از اقسام مجازات تعزیری و بازدارنده بر شمرده است که بین این دو از نظر آثار و اهداف و ماهیّت تفاوت وجود دارد. با این حال تردیدی در مجازات بودن آن با توجه به تصریح مقنّن وجود ندارد. هدف اصلی مقنّن از تشریح جزای نقدی، هدف کیفری بوده و نظر به اهداف و اصول حاکم بر مجازاتها جزای نقدی طلب دولت به حساب نمی آید و با فوت و جنون محکوم علیه ساقط می گردد.

همچنین بنظر می رسد سیاست جنایی قانونگذار از وضع این کیفر تا حدودی بر پایه پرهیز از زندانهای کوتاه مدّت بوده است. در سیستم تبدیل حبس به جزای نقدی، مقنّن به لحاظ احتراز از معایب زندانهای کوتاه مدّت جزای نقدی را جانشین آن قرار داده است ولی از آنجایی که بواسطه عدم پرداخت آن محکوم علیه بازداشت می گردد نقض غرض محسوب می شود و این بازداشت بدل از جزای نقدی عنوان قائم مقامی و جانشینی جزای نقدی را دارد.

کلید واژگان: مجازات ، جزای نقدی ، بازدارنده .

مقدمه

انسان محتاج به جامعه، جامعه نیازمند به قانون و استقرار قانون منوط به ضمانت اجراها است. ابتدا مجازاتهای بدنی ضمانت اجرای نقض بسیاری از مقررات بودند، بتدریج افکار تازه با احتیاجات نوین وضع کیفرها را تغییر داد به نحوی که از خشونت‌های قبلی تا حدی کاسته شد. متعاقب آن فکر وضع مجازات‌هایی اثربخش با توجه به نوع جرم ارتكابی و سایر عوامل مورد توجه قرار گرفت و کیفرها تنوعی چشمگیر یافتند. با این تنوع، تفکرات اصلاحی، دیگر گزینش بی ضابطه کیفرها را برای هر جرمی نمی پذیرد. از این میان امروزه جزای نقدی به عنوان ضمانت اجرای بسیاری از جرایم و حتی در نقش مجازات جانشین، میدان عمل وسیع و اهمیت شایانی یافته است. زیرا از یکسو نهایتاً با اجرای آن دولت منتفع میشود و از سوی دیگر به عنوان ضمانت اجرای بر هم زدن نظم عمومی ابرازی است در دست مقنن که نقش کیفری خود را در میان مجازات‌های دیگر ایفا می کند. چنین طبع دوگانه ای که خاص جزای نقدی است در بین حقوقدانان مباحث زیادی را برانگیخته به طوری که حتی در ماهیت آن دچار تشکیک شده اند.

جنبش دفاع اجتماعی نوین در مسیر توسعه اش همواره سعی بر آن داشته که از مجازات زندان اجتناب ورزیده، آثار زیانبار آن را دفع نماید و در این راستا جزای نقدی به عنوان ضمانت اجرای کیفری که فاقد خاصیت سالب آزادی است رغبت و تمایل زیادی پیدا کرده است. به تدریج این ضمانت اجرا به عنوان مجازاتی ممتاز مورد توجه بسیاری از حقوقدانان قرار گرفت و نزد متخصصین علوم جزایی ارج و منزلت ویژه ای یافت.

در سیستم کیفری ما جزای نقدی، چه قبل از انقلاب شکوهمند و چه بعد از انقلاب، چه به عنوان مجازات اصلی و چه به عنوان مجازات تکمیلی به عنوان یکی از ضمانت اجراها مورد توجه مقنن بوده و هست.

موضوع حذف زندانهای کوتاه مدّت و جایگزین نمودن آن با کیفر جزای نقدی نیز همواره مورد نظر مقنّن بوده و هست. این موضوع بدو در سال ۱۳۰۷ هجری شمسی طی ماده واحده ای پذیرفته شد و متعاقباً از سال ۱۳۵۲ نیز اجرای این تبدیل توسط محاکم الزامی گشت. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و پس از يك دهه سکوت بار دیگر در سال ۱۳۶۸ سیاست تبدیل حبسهای کوتاه مدّت به جزای نقدی احیاء شد و دامنه آن به مجازاتهای تعزیری تخلفات رانندگی نیز کشیده شد. تا اینکه این سیاست از سوی دولت در لایحه وصول درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین پیش بینی گردید و در جلسه علنی مورخ ۱۳۷۳/۱۲/۲۸ به تصویب نمایندگان مجلس شورای اسلامی رسید.

مع الوصف علیرغم تمایل روزافزون مقنّن ایرانی به کیفر جزای نقدی و اجتناب از سایر مجازاتهای علی الخصوص مجازات حبس، متأسفانه این کیفر از سوی حقوقدانان کمتر مورد عنایت قرار گرفته است. نقایص و ایرادات موجود در سیستم کیفری ما و لزوم بررسی های بیشتر و موشکافانه نگارنده را بر آن داشت تا موضوع جزای نقدی را در سیستم کیفری ایران از جنبه های مختلف مورد بررسی قرار دهد. با این امید که توانسته باشد نارسایی ها و مشکلات و نقائص موجود در این زمینه را هر چه بهتر تشریح نماید.

۱- طرح موضوع

انسان به حکم غریزه ناچار است به صورت دسته جمعی زندگی کند، همین جبر طبیعی او را ناگزیر کرده به منظور رسیدن به زندگی بهتر به وسایلی متوسل شود که یکی از این وسایل و ابزار علم حقوق است. قوانین کیفری بخشی از پیکره حقوق را تشکیل می دهند و مجازاتها بعنوان ضمانت اجرای نقض قوانین جزایی می باشد که ضمانت اجرای ارتکاب بسیاری از جرایم است. این مجازاتها ابتدا به صورت مجازاتهای شدید بدنی بود. آنگاه که مقام و موقعیت

انسانی اهمیت بیشتری پیدا کرد و در آثار کیفرهای بدنی دچار تردید شدند بتدریج افکار تازه ای در وضع کیفرها بوجود آمد که در جهت کاستن هرچه بیشتر خشونت مجازاتها نسبت به دوره های قبل متمایل بوده و از سوی دیگر عوارض و آثار زیانبار زندان و سیاست حبس زدایی مقنن باعث شده تا مجازات نقدی در میان سایر مجازاتها چه بعنوان مجازات اصلی و چه بعنوان مجازات جانشین شایستگی به سزایی یافته و به عنوان ضمانت اجرایی تاثیر گذار و مناسب مورد قبول واقع گردید که گاهی فترتی نامیمون داشته و آنگهی دیگر آن چنان مدار سیاست جنایی در کشور ما بوده که می توان ادعا کرد که رهبری نظام جزایی را بدست گرفته است و این امر در سیر قانونگذاری قوانین کیفری ما در دهه های اخیر قابل لمس و مشاهده است.

۲- سوالات تحقیق

سؤال اول: آیا قانون جزای ایران بسترهای لازم را برای بکارگیری مجازات نقدی فراهم شده است؟

سؤال دوم: آیا سیاست کنونی قانونگذار ایران در بازداشت بدل از جزای نقدی در موارد عدم پرداخت، جایگزین مناسبی است؟

سؤال سوم: هدف اصلی قانونگذار از تعیین جزای نقدی تأمین اهداف کیفری و جلوگیری از کجروی و ناهنجاری اجتماعی است یا به دنبال اهداف مادی است؟

سؤال چهارم: آیا بین جزای نقدی بعنوان مجازات بازدارنده و جزای نقدی بعنوان مجازات تعزیری تفاوتی وجود داد؟

۳- فرضیه های تحقیق

الف- با توجه به رویکرد سیاست جنایی ایران به مجازات جایگزین زندان به نظر می رسد که بسترهای حداقلی برای بکارگیری مجازات نقدی فراهم آمده است.

ب- بازداشت بدل از جزای نقدی جانشین مناسبی در موارد عدم پرداخت جزای نقدی نمی باشد و با سیاست جنایی قانونگذار ما که حبس زدائی و پرهیز از حبسهای کوتاه مدت و آثار شوم آن است، منافات دارد.

ج- هدف اصلی و ذاتی مجازاتها هدف کیفری است و قانونگذار در تشریح جزای نقدی بالطبع همین هدف ذاتی -هدف کیفری- را دنبال می کند و اگر فرضاً هدف از اعمال آن به نحو غیرمستقیم کسب درآمد باشد یک هدف فرعی محسوب می شود.

د- با در نظر گرفتن آثار مترتب بر مجازاتهای بازدارنده و تعزیری و ماهیت و هدف از تشریح آنها باید گفت جزای نقدی بعنوان مجازات بازدارنده و جزای نقدی بعنوان مجازات تعزیری از نظر آثار و ماهیت و هدف با یکدیگر تفاوت دارند.

۴- روش تحقیق

روش این تحقیق همانند بیشتر تألیفات حقوقی روش تحلیلی - توصیفی و با استفاده از ابزار و منابع کتابخانه ای است با این توضیح که علاوه بر استفاده از قوانین هر جا که لازم بوده به بخشنامه ها و وحدت رویه ها نیز استناد شده است. از نظریه علمای حقوق نیز بر حسب جایگاه خود در منابع حقوقی در جهت تفسیر و توضیح درست قوانین مربوطه استفاده شده است بطوریکه سعی گردیده است با بهره گیری از منابع موجود سراسر این تحقیق از توصیف و تحلیل خالی نباشد.

۵- پیشینه تحقیق:

در مورد سابقه و پیشینه تحقیق باید گفت که با وجود اهمیت موضوع و توجه به قانونگذار در چند دهه آخر به آن، تا کنون تا آنجا که بنده اطلاع یافته ام پایان نامه ای تحت عنوان «بررسی جزای نقدی بعنوان مجازات بازدارنده در حقوق ایران» نگارش نیافته است. با وجود این برخی از موضوعات مورد بحث پایان نامه پیشرو و بصورت پراکنده ممکن است در چند منبع تحت بررسی قرار گیرد و بر حسب نیاز نیز ممکن است به آنها مراجعه شود.

۶- اهمیت و ضرورت تحقیق

آنچه که بطور خاص ضرورت چنین پژوهشی را موجب می شود آن است که چندی است قانونگذار، گرایش ویژه‌ای به گزینش جزای نقدی بعنوان ضمانت اجرای بسیاری از جرایم داشته به نحوی با نگاه اجمالی به قوانین اخیر تصویب فزونی این کیفر نسبت به سایر مجازات‌های مشاهده می گردد. این کیفر که در طول دوره‌های مختلف دچار تحولاتی شده با این وجود قانونگذار مقررات و شرایط حاکم بر آن را بیان نداشته است. با مطرح شدن مجازات بازدارنده در سال ۱۳۷۰ در قوانین جزایی و مطرح شدن جزای نقدی بعنوان یکی از مصادیق آن و تفاوت‌هایی که بین جزای نقدی و تعزیری و بازدارنده وجود دارد و از سوی دیگر ضرورت جایگزینی چنین مجازاتی بجای مجازات دیگر از جمله حبس که بیشتر از سوی قانونگذار و حقوقدانان مورد تأیید قرار گرفته است بر اهمیت موضوع افزوده شده است. لذا در تحقیق پیش رو سعی شده که سیاست تضمینی و قضایی مقنن را در زمینه جایگزینی جزای نقدی بجای حبس بیشتر مورد بررسی قرار داده شود و به تفاوت‌هایی که میان جزای نقدی و تعزیری و

بازدارنده وجود داشته پرداخته شود. امري که نويسندگان کتب حقوق جزايي التفات چنداني ننموده اند و مقالاتي نيز در اين خصوص آنطور که بايد انتشار نيافته است.

۷- ساختار تحقيق :

پايان نامه حاضر متشکل از دو بخش است و هر دو بخش آن در برگیرنده دو فصل مي باشد بطوریکه در فصل اول جزايي نقدي را از نظر تاريخي در دوران باستان و قرون وسطي، دوره معاصر بررسي کرده و جزايي نقدي را تعريف نظريات حقوقدانان را در اين زمينه کنکاش قراردادده و همچنين به تعريف اقسام جزايي نقدي - جزايي نقدي نسبي و ثابت، جزايي نقدي اصلي و تکميلي- و وجه تسميه جزايي نقدي پرداخته و تفاوت آن را با مفاهيم مشابه همچون جریمه مالي، جریمه انتظامي، ضبط و مصادره اموال و ... مورد مطالعه قراردادده است. در فصل دوم جزايي نقدي را از نظر ماهيت مورد بررسي قراردادده و سپس به اصول حاکم بر آن پرداخته شده است. تفکيک جزايي نقدي تعزيري و بازدارنده و ملاک تفکيک و آثار مترتب بر آن را از نظر عملي و نظري موضوع ديگري است که در اين فصل به آن پرداخته شده است.

بخش دوم نيز همچون بخش اول از دو فصل تشکيل يافته و در فصل اول آن خصايص جزايي نقدي -رنج آوري، رسوا کنندگي، مشخص بودن- و نيز اهداف جزايي نقدي را از نظر کيفري و مالي مورد بررسي قراردادده و سپس به مزایا و معایب آن پرداخته و تدابييري که براي رفع عيوب آن لازم بوده مورد مطالعه قرار گرفته است. در فصل دوم اين بخش سعي شده است که به جايگزيني جزايي نقدي به جاي حبس -جايگزيني اجباري - جايگزين اختياري - جايگزيني قبل از صدور حکم قطعي - جايگزيني بعد از صدور حکم قطعي- پرداخته و سپس بازداشت بدل از جزايي نقدي و ماهيت آن و در نهايت بازدارندگي جزايي نقدي را بطور عام و خاص مورد بررسي قرار گرفته است.

كليات و مفاهيم

بند اول - تاریخچه جزای نقدی

قرنها طول کشیده است تا جزای نقدی به شکل کنونی درآید و نقش ها و کارکردهایی را ایفا کند. رشد و نمو این مجازات مشابه جنینی بوده است که با وضعیّت پس از تولّد تفاوت بنیادین دارد و نمی توان آن را جز در بستر تاریخ و در گذر زمان تفسیر کرد، بدین لحاظ ذیلاً به بررسی آن در دوران مختلف باستان، قرون وسطی و عصر معاصر می پردازیم.

الف - جزای نقدی در ایران باستان

جریمه نقدی بعنوان یکی از نخستین انواع مجازاتها در طول تاریخ به شکلهای مختلف بصورت یک مجازات مستقلّ یا در ترکیب با سایر ضمانت اجراها در واکنش به بسیاری از جرایم اعمال می شده است.

با مطالعه تاریخ کیفری چنین بر می آید که در ایران باستان جزای نقدی به ندرت مورد حکم قرار می گرفت و در مقایسه با سایر مجازاتها مورد توجه نبوده است. دلیل این امر شدت و خشونت در مجازاتها بود و به ملایمت کیفر کمتر توجه شده است...^۱ می توان گفت که بزرگترین هدف مجازاتها و قوانین جزایی در ازمنه قدیم حفظ نظم و جنبه های بازدارندگی و ارعاب و تخویف بوده است^۱ به همین جهت مجازاتهای بسیار شدیدی در نظر گرفته بودند. در ایران باستان بطور کلی مجازاتها فوق العاده سخت بوده است، گناه مجرمین به خویشاوندان و بستگان آنان سرایت می کرده است. در این دوران اعدام بیشتر بر مرتکبین جرایم علیه دین و دولت و همین جرایم ارتكابی علیه اشخاص اجرا می شد...^۲ مجازاتهایی که در این دوره رایج بود بیشتر مجازاتهای شدید بدنی بود. "مجازاتهای بریدن دست، پا، گوش و بینی، بریدن

^۱ - محسنی، دکتر مرتضی - ۱۳۵۴ - کلیات حقوق جزا، انتشارات دانشگاه تهران، جلد اول، ص ۱۴۵

^۲ - صانعی، دکتر پرویز - ۱۳۵۲ - حقوق جزای عمومی، انتشارات دانشگاه تهران، جلد اول، ص ۸۵

زبان، کورکردن، زنده پوست کندن، سرکه و خردل در چشم و دهان ریختن، قلاده در دهان کردن، مصلوب نمودن، حبس در کندو و جزای نقدی بود.^۱

ویل دورانت فهرست کوچکی از جرایم و مجازاتهای دوران هخامنشی را بدست ما می دهد :
”بزه های کوچک را با شلاق زدن از پنج تا دویست ضربه کیفر می دادند . هر کس سگ چوپانی را مسموم می کرد دویست ضربه شلاق مجازات داشت و هر کس دیگری را به خطا می گشت مجازاتش نود ضربه شلاق بود، اما برای تأمین حقوق قضات غالباً بجای شلاق زدن جریمه نقدی گرفته می شد و هر ضربه شلاق را با مبلغی معادل شش روپیه مبادله می کردند.“^۲

”در دوره ساسانیان انواع مجازاتهای شدید از جمله کور کردن شاهزادگان یاغی، اعدام با شمشیر، مصلوب کردن، سنگسار کردن، ساییدن مجرمین در زیر پای پیل، آویختن مجرمین با یک پا بر دار، در زخمها سرکه ریختن، کندن پوست سر و چهره، ریختن سرب گداخته در گوش و چشم، جوال دوز در چشم و تمام بدن فرد فروردن و ... رایج بوده است.“^۳ در این دوره بویژه در زمان اردشیر و انوشیروان تغییرات اساسی و کلی در زمینه تعدیل مجازاتها رخ داده و از شدت بعضی از مجازاتها کاسته شده است، در حقیقت رفورم کلی در بخش مجازات بعمل آمده است و برابر همین نظر بوده که در سرقت و راهزنی بجای قطع دست، مجازات غرامت مقرر گردیده است زیرا قطع دست خلاف منافع جامعه تشخیص داده شده بود ... در این دوران تکرار جرم موجب شدت مجازاتها بوده است مثلاً اگر کسی در دفعه اول ارتکاب جرم،

^۱ - تاج زمان، دکتر دانش - ۱۳۶۸ - حقوق زندانیان و علم زندانها، انتشارات دانشگاه تهران، ص ۳۹

^۲ - دورانت، ویل - ۱۳۶۵ - مشرق زمین گهواره تمدن، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ترجمه آرام پاشائی - آریانپور، چاپ اول، جلد اول، ص ۴۱۹

^۳ - مارسیناتی، حمسی - ۱۳۵۱ - مقاله داوری در ایران باستان، مهنامه قضایی، سال هفتم، شماره ۸۱، ص ۹۹

محکوم به جزای نقدی شده بود در دفعه دوم که مرتکب جرم می شد به قطع عضو | - بینی یا گوش - محکوم می گردید.

دردوران باستان جزای مالی به شکل زیر تعریف شده است:

جزای مالی عبارت از پرداخت غرامت نقدی یا اجرای بعضی کارها به نفع دولت مثل ساختن پل بوده است و "از مندرجات ماتیکان هزار داتستان چنین مستفاد می شود که مجرم می توانست تنبیه بدنی را تبدیل به جزای نقدی کند که در این صورت هر شلاق به شش درهم قابل تبدیل بود."^۱

ب - جزای نقدی در قرون وسطی

این دوره از زمان فتح ایران بدست اعراب و رواج دین اسلام در این کشور آغاز می گردد و تا انقلاب مشروطه ادامه می یابد. طلوع اسلام آغاز تحوّل چشمگیری در حقوق جزای ایران است. در این دوره - پس از ظهور اسلام و فتح ایران بوسیله مسلمانان - ضمن آنکه در سیستم مجازاتها تعدیل بعمل آمد حقوق جزای شرعی نیز در آن وارد شد. بعبارت دیگر در این دوره ضوابط و مقررات نشأت گرفته از شرع مقدّس اسلام حاکم بر کیفیت مجازات مجرمین بود. لذا آن دسته از جرایمی که موضوع آن حق الله بود مجازات آن به یکی از دو صورت حدّ و تعزیر و چنانچه حق الناس بود معمولاً بصورت قصاص و دیات و حکومت - ارش -، تسلیم مجرم و اموال او به اولیاء مجنی علیه و یا حبس ابد اعمال می شد. در خصوص تعزیرات نیز که کمیت و کیفیت آن بستگی به نظر حاکم داشت معمولاً بصورت شلاق، حبس و یا تبعید اجرا می شد و کمتر جزای نقدی مورد حکم قرار می گرفت.

^۱ - همان ص ۱۰۲

سؤالی که پیش می آید این است که آیا جزای نقدی در حقوق اسلامی جزو مجازاتها بوده است یا نه؟ برخی معتقدند که ”در حقوق اسلام نیز جزای نقدی جزو مجازاتها نبوده است هر چند در برخی از متون رگه هایی از غرامت را می توان دید، چون جزای نقدی آفریده دولتها در اعصار اخیر است و نمی توان این نهاد را با تمام ویژگی اش در حقوق اسلام یافت^۱.” شکی نیست که عموماً بکارگیری مجازات نقدی در اسلام وسعت چندانی نداشته است و جزای نقدی نیز در هیچ یک از دوره های پس از ظهور اسلام آن چنان که باید مورد توجه نبوده و در نتیجه ظهور و رشد و تکامل نیافته و صرفاً در تعزیرات آن هم بصورت فرعی متجلی شده است. از مطالعه متون تاریخ کیفری چنین بر می آید که در دوران غزنویان و صفویان نیز جزای نقدی رواج داشته است.

در دوره مغول نیز برخی کیفرهای بدنی قابلیت تبدیل به جزای نقدی را داشت. در کتاب یاسای چنگیزخان می خوانیم: ”مجازات دزدی معمولاً هفت تا هفتصد ضربه چوب است که می توان آن را به نه برابر مال مسروق خرید.“^۲

در همین ارتباط در خصوص دوران امیر کبیر در تواریخ چنین می خوانیم ...: ”امیر کبیر مصمم بود بتدریج سازمان قضائی ایران را سر و سامان دهد چه او خواهان عدالت و قانون بود و برای اجرای نقشه های خود قدم های بزرگی را برداشت؛ اصلاح محضر شرع و بنای دیوانخانه عدالت و ... امیر برای سر و صورت دادن به محضر شرع، روحانیون فاسد را از کار برکنار کرد و مفاسد آنان را برملا کرد. وی می کوشید که قوانین و مقررات بدون استثناء و تبعیض اجرا شود. در عهد او مقرر گردید که اگر اولیاء کودکی در کوبیدن آبله تعلل ورزد و

^۱ - آشوری، دکتر محمد- ۱۳۸۵- جایگزین زندان یا مجازاتهای بینابین، نشر گرایش، چاپ ۲ / ص ۲۰۶

^۲ - اقبال، عباس- ۱۳۶۸- تاریخ مغول، به نقل از سیر دادگستری و قانون در ایران، تألیف مرتضی راوندی، نشر چشمه، ص ۱۷۲

بچه بمیرد باید پنج تومان جریمه بپردازد. در سفر به اصفهان امیر با چنین وضعی مواجه شد و چون پدر طفل پول نداشت امیر از کیسه خود پنج تومان را داد تا قانون اجرا شده باشد.^۱

سرجان ملکم راجع به وضع دادگستری ایران در این دوران می نویسد: "... در ایران پادشاه فوق قاعده و قانون قرار دارد و به حکم پادشاهی قادر به سلب ارواح و ضبط اموال هر یک از رعایاست ولی در امور شرعیّه علمای دین اقدام می کردند... احکام شرع در ممالک اسلامی یکسان است ولی احکام عرف بر حسب اوضاع و احوال اجتماعی و نوع حکومت در ممالک مختلف متفاوت است جریمه کردن، تازیانه زدن و چوب زدن در خطاهای جزئی معمول است."^۲

ج - جزای نقدی در دوره معاصر

در این دوره قانونگذار در تعیین مجازاتها گرایش زیادی به جزای نقدی از خود نشان داده است. قانونگذار مجازات عمومی مصوّب سال ۱۳۰۴ جرایم را به چهار نوع "جنایت، جنجه مهم، جنجه کوچک و خلاف" تقسیم می کند به موجب ماده ۴۵ همین قانون در امور جنجه اعم از مهم و کوچک دادگاه ها باتوجه به اوضاع و احوال قضیه اگر مقتضی تبدیل بود مجازات حبس تأدیبی را تبدیل به جزای نقدی می کنند که در این قانون بجای جزای نقدی از لفظ غرامت استفاده شده است. همچنین براساس یک ماده واحده تحت عنوان قانون امکان تبدیل حبس در امور جنایی، مجازات حبس که مدت آن دو ماه یا کمتر باشد قابل تبدیل به جزای نقدی است و محکمه باید در صورت تقاضای محکوم علیه آن را به اختلاف موارد از قرار روزی پنج قران الی دو تومان تبدیل به جزای نقدی نماید. همچنین ماده چهارم قانون آیین دادرسی کیفری

^۱ - راوندی، مرتضی - ۱۳۶۸ - سیر دادگستری و قانون در ایران، نشر چشمه، چاپ اول، ص ۲۴۵ - ۲۴۶

^۲ - ملکم، سرجان - ۱۳۶۸ - تاریخ ایران، به نقل از سیر دادگستری و قانون در ایران، تألیف مرتضی راوندی، نشر چشمه، ص ۱۳۳

مصوب سال ۱۳۳۷ مقرر می دارد حبس در امور خلافی مطلقاً و حبس که مدت آن دو ماه یا کمتر باشد قابل تبدیل به جزای نقدی است مگر اینکه در قانون تبدیل حبس به جزای نقدی منع شده باشد. با تصویب این قوانین قانونگذار^۱ حبسهای تکدی گری را الزاماً قابل تبدیل به غرامت دانست.^۱

در قانون مجازات عمومی مصوب سال ۱۳۵۲ جزای نقدی دچار اصلاحاتی شد هر چند چارچوب جرایم چندان تغییری پیدا نکرد. آنچه در خصوص این قانون مد نظر است ماده ۱۱ آن است که قاعده کلی جایگزینی جزای نقدی به حبس کوتاه مدت و میزان و شرایط آن را بیان می دارد. مطابق این ماده در هر مورد که در قوانین، حداکثر مجازات کمتر از شصت و یک روز حبس باشد از این پس بجای حبس جزای نقدی از ۵۰۰۱ تا ۳۰۰۰۰ ریال داده خواهد شد و هرگاه حداکثر مجازات بیش از شصت و یک روز حبس و حداقل آن کمتر از این باشد دادگاه مخیر است حکم به بیش از دو ماه حبس یا جزای نقدی از ۵۰۰۱ تا ۳۰۰۰۰ ریال بدهد. در صورتی که موارد فوق حبس توأم با جزای نقدی باشد و بجای حبس جزای نقدی مورد حکم قرار گیرد هر دو جزای نقدی باهم جمع خواهد شد.

بر اساس ماده فوق الذکر حکم قسمت اول روشن است و دادگاه ملزم است حبسهای تا شصت و یک روز را اجباراً به جزای نقدی تبدیل کند. قانونگذار در این مرحله به مفهوم دیگری از حبسهای کوتاه مدت رسیده و صدور حکم به چنین مجازاتی را به دلیل فساد ناشی از آن ممنوع کرده است، در قسمت دوم تبدیل حبس به جزای نقدی را در تشخیص و اختیار دادگاه قرار داده است.

هر چند ماده ۱۱ این قانون نسبت به قوانین سابق علمی تر تدوین گردیده، اما مشکل هنگامی بروز می کند که محکوم علیه توانایی پرداخت جزای نقدی را نداشته باشد، هیچ قیدی از تناسب

^۱ - اردبیلی، محمدعلی - مقاله جایگزین زندانهای کوتاه مدت در حقوق کیفری ایران، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۱۱-۱۲،

این ماده به چشم نمی خورد. ساز و کاری که به زعم ما، قانونگذار برای تناسب در نظر گرفته بود در واقع قبل از این قانون در شکل قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی مصوب سال ۱۳۵۱ آشکار می گردد. در این قانون ضمانت اجرای عدم پرداخت جزای نقدی نیز بازداشت محکوم علیه بر حسب دستور دادستان و به ازای هر پانصد ریال یک روز تعیین شده است که این امر با غرض مقنن از تبدیل حبس به جزای نقدی مغایرت دارد و به همین لحاظ در کشورهای اروپایی برای جلوگیری از بروز چنین اشکالاتی سیستم روزهای جریمه یا جزای نقدی روزانه پذیرفته شده است.

گفتن اینکه رویه قضایی پس از تصویب این قانون و ماده ۱۱ آن، بیشتر متمایل به استفاده از جزای نقدی را داشته باشد یا نه، بسیار دشوار است ولی به نظر می رسد با توجه به سایر قوانین جزایی پراکنده حکم به جزای نقدی بیشتر مورد استفاده واقع می شده است. برای مثال ماده ۲۱ قانون جلوگیری از بیماریهای آمیزشی مصوب سال ۱۳۲۰ مقرر می دارد اشخاصی که بر خلاف دستور بهداری نسبت به محافظت مواد غذایی فاسد یا ناسالم اقدام نمایند از پانزده تا سی روز حبس یا از پنجاه و یک تا پانصد ریال کیفری نقدی محکوم می شوند.

مطابق قانون راجع مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۶۱ طبقه بندی جرایم جنایت و جنجه و خلاف دیگر متروک ماندند و جرایم به چهار نوع "حدود، قصاص، دیات و تعزیرات" تقسیم شدند. در این قانون که جانشین قانون مجازات عمومی سال ۱۳۵۲ گردیده موردی از جایگزینی حبس توسط جزای نقدی به چشم نمی خورد. با نسخ ماده ۱۱ ق.م.ا. مصوب سال ۱۳۵۲ - بدون آنکه مغایرت آن با موازین شرع احراز شده باشد - موضوع تبدیل حبس به جزای نقدی که ضرورت توسل به آن بیش از پیش در دادگاهها محسوس می شد منتفی گردیده و از حیث جایگزینی جزای نقدی در مورد حبس های کوتاه مدت مورد غفلت واقع شد و بدون توجه کافی

به عواقب زندانهای کوتاه مدّت قاضی فقط می تواند از سیستم جایگزینی تعلیق در صورت وجود شرایط آن استفاده کند.

این خلأ قانونی تا تصویب قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوّب سال ۱۳۶۸ بند یک تبصره ۱۷ پا برجا بود. جزای نقدی در تبصره ۱۷ قانون مذکور در واقع احیاء ماده ۱۱ قانون مجازات عمومی سال ۱۳۵۲ می باشد با این تفاوت که در قسمت اول تبصره مدّت حبس کوتاه مدّت از دو ماه به سه ماه تغییر یافته است. به موجب این تبصره در هر مورد که در قوانین حدّاکثر مجازات کمتر از نود و یک روز حبس و یا مجازات تعزیری موضوع تخلفات رانندگی باشد از این پس به جای حبس یا آن مجازات تعزیری حکم به جزای نقدی از هفت هزار تا یک میلیون ریال داده خواهد شد و هرگاه حدّاکثر مجازات بیشتر از نود و یک روز حبس و حدّاقل آن کمتر از این باشد دادگاه مخیر است که حکم به بیش از سه ماه حبس و یا جزای نقدی از هفتاد هزار تا سه میلیون ریال بدهد... که با توجّه به قوانین جزای این دوره قبل از تصویب قانون تعزیرات و مجازاتهای بازدارنده مصوّب سال ۱۳۷۵ مشمول تبصره به حدود یکصد و بیست مورد از جرایم تعزیری می رسد. شکی نیست که همه تدابیر در مجموع قابل ستایش هستند.

قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین مصوّب ۱۳۷۳/۱۲/۲۸ در واقع دنباله رو سیاست قانونگذار در تبصره ۱۷ قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوّب سال ۱۳۶۸ می باشد که اینک قانونگذار همان معیار حبس کوتاه مدّت را که در تبصره ۱۷ پذیرفته شده ادامه داده است. جبران از هم گسیختگی پیوندهای خانوادگی و نابسامانی وضع اقتصادی و اجتماعی زندان ها و بطور کلی همه دشواریهای ذاتی کیفر سالب آزادی ناممکن است. برای پرهیز از دشواریهای این گونه کیفرها راه حلّهای موسوم به جایگزین بر زندانهای کوتاه مدّت در بعضی از نظامها پیشنهاد شده است.